

Kozma Ahačič

O NASLOVNICI IN DVEH MANJŠIH POGLAVJIH V BOHORIČEVI SLOVNICI

Slovnica slovenskega protestantskega pisca Adama Bohoriča je bila trdno zasidrana v tedanje evropsko slovničarsko izročilo. Po eni strani se je naslanjala na latinsko Melanchthonovo slovnico ter na eno od tedaj številnih izdaj Donata, po drugi strani pa v njej najdemo tudi mnogo podobnosti s slovnico nemškega slovničarja Claja (1578). V našem prispevku bomo skušali opisati, kako se v evropsko slovničarsko izročilo umešča naslovnica slovnice in dve majhni poglavji, ki stojita na njenih zadnjih straneh.

NASLOVNICA

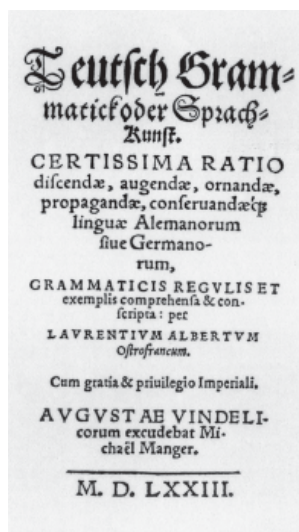
Naslovnice posameznih slovníc navadno niso tema, ki bi bila vredna posebne poudarka ali pozornosti, saj imajo povečini preproste in podobne si naslove. Zato je Bohoričeva toliko večja zanimivost. Samo poimenovanje, pod katerim slovnico poznamo (*Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura*), je v evropskem prostoru v 16. stoletju namreč nekaj povsem posebnega; podobnega naslova nima nobena slovnica. To je tudi vzrok, da so imeli proučevalci zgodovine slovenske književnosti in slovenskega jezikoslovja nemalo težav, ko so naslovnico prevajali. Večinoma so se prevodu celotnega naslova izogibali in delo navajali kot Zimske urice (*Arcticae horulae*). Kako različne rešitve najdemo v različnih prevodih, pa je razvidno že iz treh naključno izbranih mest: »Zimske proste urice o latinsko-kranjski pismenosti, po priliki latinskega jezika uravnani, iz katere se moskovitskega, rutenskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika sorodnost z dalmatskim in hrvaškim lahko spozna« (Rupel, 1956:

247); »Zimske urice proste o latinsko-kranjski pisavi po latinskega jezika naliki priličeni, iz katere se možovitskega, ukrajinskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika z dalmatskim in hrvatskim poznanje lahko posname. Pred vsem tem je nekaj preglednic, vsebujočih ukrajinski in možovitski pravopis« (Bohorizh, 1987:1);¹ »Zimske urice postopne o latinsko-kranjskem slovstvu, prikrojenem po analogiji z latinskim jezikom, od koder si je mogoče zlahka pridobiti poznavanje moskovskega, ukrajinskega, poljskega, češkega, lužiškega jezika obenem z dalmatinskim in hrvaškim« (Pohlin, 2003:425).

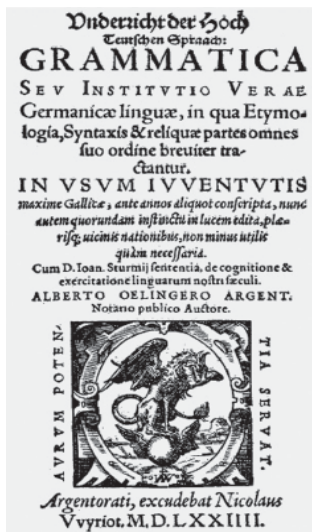
V naslednjih vrsticah bomo skušali omenjene dileme predstaviti in na podlagi primerjalne analize z drugimi tedanjimi evropskimi slovnici² ponuditi nove rešitve.

Na nemškem področju, na katerega je bil Bohorič najbolj vezan,

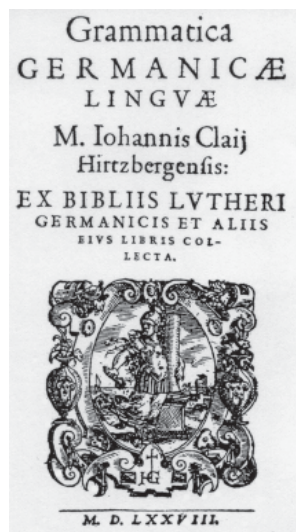
- 1 Komentar tega prevoda najdemo pri Grdini (1999:191).
- 2 Gradivo predstavljajo temeljne latinske humanistične (Valla, Perotti, Perger, Sulpicij, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus), nemške (Ickelsamer, Albertus, Ölinger, Clajus), francoske (de Bovelles, Dubois, Drosée, Meigret, R. Estienne, de la Ramée [Ramus], Pillot, Garnier, Cauchie, du Vivier, Meurier, Bosquet, Palsgrave), italijanske (Fortunio, Bembo, Corso, Dolce, Castelvetro, Ruscelli, Salviati, Giambullari, Trissino), češke (Beneš Optrát, Petr Gzel in Václav Philomates, Blahoslav) in poljske slovnice (Statorius).

L. Albertus: *Teutsch Grammatick oder Sprachkunst*, 1573

A. Ölinger: *Underricht der Hoch Teutschen Sprach*, 1574

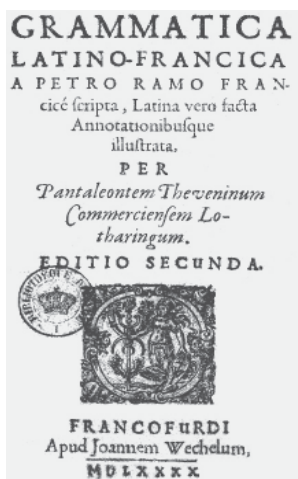
J. Clajus: *Grammatica Germanicæ lingvæ*, 1578

najdemo tri slovnice z naslovom v nemškem jeziku in eno samo v latinskem, četudi so vse razen manj pomembne in vplivne Ickelsamerjeve napisane v latinskem jeziku. Albertus (1573) je svojo v latinščini pisano slovnico poimenoval *Teutsch Grammatick oder Sprachkunſt*, torej v nemščini, enako je Ölinger (1574) poimenoval svojo slovnico *Underricht der Hoch Teutschen Sprach*. Clajus (1578) pa ima kakor Bohorič latinski naslov: *Grammatica Germanicae linguae*.

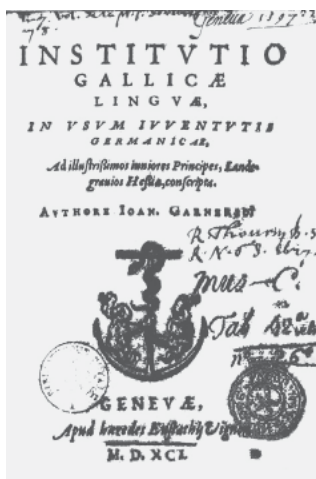
Tudi drugod lahko spremljamo različne naslove slovnice ljudskih jezikov v različnih jezikih. Francoski slovničar Dubois (1531) na primer naslavlja svojo slovnico *In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis, et Latinis authoribus*. Garnier (1591, prvi natis 1558) jo naslovi *Institutio Gallicae linguae*, podobno tudi Pillot (1586, prvi natis 1550). Ramus (1590, prvi natis sredi 16. stoletja) naslavlja svojo francosko slovnico v latinščini *Grammatica Latino-Francica*. Imamo pa tudi francoske naslove. Meigret (1550) naslovi svojo slovnico: *Le Tretté de la grammere françoee*, Robert Estienne (Robertus Stephanus 1569, prvi natis 1557) pa *Traicté de la grammaire françoise*. Naslovnice italijanskih slovnice so vse v italijanščini.

Različnih poimenovanj za slovnice ljudskih jezikov je nasploh veliko, na primer:³ *grammatica* / *gramatica* / *grammer* / *grammaire*,

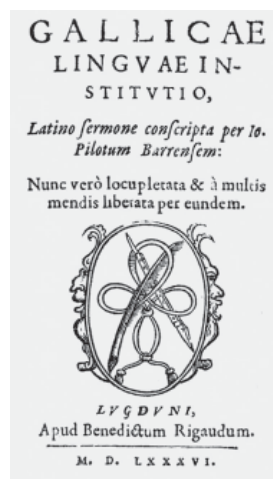
- 3 Kot gradivo so mi služile zgoraj navedene slovnice in spisek virov v Padley (1988: 488–513).

P. Ramus: *Grammatica Latino-Francica*, 1590

J. Garnier: *Institutio Gallicae linguae*, 1591

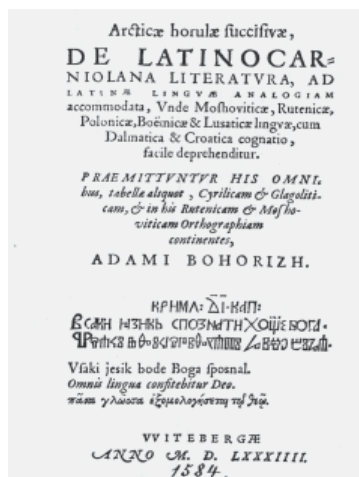

J. Pillot: *Gallicae linguae institutio*, 1586

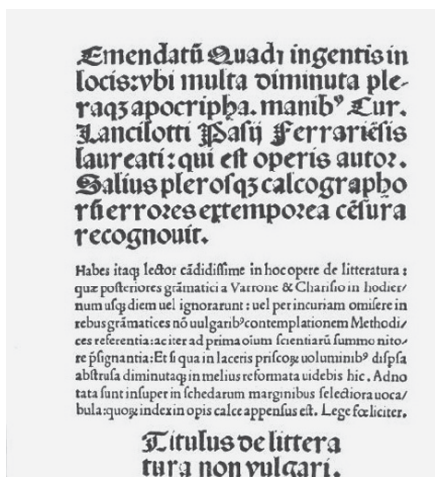
institutio / institutiones / institution, methode / methodus / method, praecepta / principios, traicté / traité / tretté, rudimenta, fondaments, elementi / elemens, introductorie, regole (grammaticali) / regulae / rules, exercitium puerorum grammaticale, eleganze, osservationi / osservazioni, introductiones / introductorium, ars grammatices ipd. Izraz *literatura*, ki ga rabi Bohorič in s katerim slovničarji označujejo (tudi) slovnice,⁴ se v slovnica h ljudskih jezikov ne pojavlja, ga pa najdemo v latinskih slovnica h. Iz 16. stoletja mi je bil dostopen na primer Curius Lancilotus Pasius Ferrariensis: *Non vulgaris literaturae libri VIII* (= *De literatura non vulgari, Neljudska slovnica*), Argentorati: Schurius, 1511 (1. izdaja 1504). Gre za zelo obsežno latinsko slovnico (navedena izdaja obsega 418 strani) v 8 knjigah, ki se dotikajo vseh poglavij slovnice (etimologija, skladnja, ortografija itd.) in retorike. Navaja večino latinskih antičnih slovničarjev, pozna pa tudi sodobnike (npr. Gaza).

Tudi »proste urice« so izraz, ki ga domala ne zasledimo. Edino gramatično delo, ki omenja tudi »proste ure« je (v istem kraju kot Bohorič!) izdal A. de la Faye (*Horarum subcisivarum liber secundus ... de methodo addiscendi linguam Gallicam*, Wittenberg, 1611), a ker je to delo precej poznejše, bi lahko govorili zgolj o Bohoričevem vplivu in ne obratno.

- 4 V antiki rabijo izraz *literatura* v pomenu slovnica Varon, Kvintilijan, Avguštin in drugi. Seveda pa to ne pomeni, da so rešitve s prevodi, kot so *pismenost, pisanje, jezik* ipd. *a priori* napačne.

A. Bohorič: *Arctice horulæ succisivæ de Latinocarniolana literatura*, 1584

Curius Lancilotus Pasius Ferrariensis:
Non vulgaris literaturae libri VIII, 1504

Res pa je, da »proste zimske urice« niso glavna sestavina naslova, kakor bi lako sklepali po tradicionalnem navajanju slovnice. Osnovni naslov slovnice je (kar je razvidno tudi iz velikosti črk) *De latino-carniolana literatura*, torej: *O latinskokranjski slovnici* oziroma *Latinsko-kranjska slovnica*.

Izraz *literatura* je resda problematičen za prevajanje, a glede na kontekst je pomen na naslovnici jasen. Bohorič v uvodu v svojo slovnico govori (BH 1584:**2b–**3a), da je najprej po navodilu komisije skušal napisati samo pravopis (in to pove z dvema latinskima besedama = *ortographia, literatura*), nato pa je posnel pravila tudi za ostale dele govora in jih spravil v red. Nastala je torej slovnica, ki jo Bohorič v uvodu enkrat imenuje *grammatica* in drugič *literatura*. Bohorič poleg tega tudi poudarja, da je želel pravila zbrati v nekakšen *methodus* (slovnični priročnik) in narediti kranjsko slovnico (*Grammaticam Carniolanam*). Prevajanje izraza *literatura* kot »pisava«, kar zasledimo v strokovni literaturi od slovenskega prevoda (Toporišič, 1987) dalje, je sicer teoretično možno, a glede na dejstva napačno.

Kaj torej pomeni naslov? Gre za latinskokranjsko slovnico (*Latino-carniolana literatura*), ki je napisana v prostem času pozimi (*arcticae horulae succisivae*), torej v kratkem času pred izdajo (o tem pričajo tudi razpoložljivi podatki o nastanku slovnice). Taka opomba na začetku ima v vsakem primeru predvsem vlogo izraza skromnosti.

Slovnica je napisana v latinščini in govori o kranjskem jeziku, zato se imenuje *Latinocarniolana*, podobno kot ima Petrus Ramus naslov *Grammatica Latino-francica* za slovnico francoščine, napisano v latinščini. Nadalje nas naslov opozori, da je slovnica prirejena po vzoru latinskega jezika (*ad Latinae linguae analogiam accommodata*), da je torej spisana na podlagi latinskega slovničarskega izročila.

Iz te slovnice se tudi zlahka opazi (*facile deprehenditur*) podobnost (*cognatio*) obravnavanega kranjskega (torej slovenskega) jezika z drugimi slovanski jeziki: možovitskim, rutenskim, poljskim, češkim in lužiškim, obenem pa tudi z dalmatskim in hrvatskim (*Moschoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae et Lusaticae linguae, cum Dalmatica et Croatica*). Še enkrat izpostavimo poudarek: gre za slovnico slovenskega jezika, ki je zaradi podobnosti znotraj slovanskih jezikov uporabna tudi širše.

Prav zaradi širše uporabnosti je tej slovnici spredaj *dodanih* nekaj tabel (*praemittuntur his omnibus tabellae aliquot*), ki podajajo cirilski in glagolski, znotraj tega pa tudi rutenski in možovitski pravopis (način pisave). Teh pet tabel je formalno ločenih od ostalega besedila, saj so verjetno tudi nastajale v povsem drugačnih okoliščinah kot ostalo besedilo.

Na naslovnici nato sledi Bohoričev podpis, izrek *Vfaki jesik bode Boga sposnal* v šestih jezikih,⁵ ter kraj in leto izdaje.

DVE MAJHNI POGLAVJI NA KONCU SLOVNICE

Od začetka Bohoričeve slovnice stopimo še h koncu. Tam namreč (tik pred kazalom) najdemo na dveh straneh dve kratki poglavji (*De metaplasmis ... in De prosodia ...*). Taki poglavji nista za tedanje slovnice nič nenavadnega, predvsem poglavje *de prosodia* je v tovrstnih slovnicih bolj pravilo kot izjema.⁶

Prozodija ali naglaševanje – *De prosodia seu accentu* (BH 1584:(6)–(7))

Poglavje o prozodiji, delu slovnice, *quae docet accentus* (ki uči naglaševati), bi bilo lahko posneto po Melanchthonovem besedilu, kakor ga najdemo ob večini izdaj slovnice in skladnje (mi smo uporabljali besedilo poglavja *De prosodia* iz MGL (AA 2a–BB 7b), ki je bližje Bohoriču, ter nekoliko krajše besedilo iz kritične izdaje (CR 20:379–390)), lahko pa bi bilo tudi povsem Bohoričevo, saj se opira na splošno znana pravila latinskega naglasa.

Pri Melanchthonu (MGL AA 2a–BB 7b) obravnava poglavje o prozodiji najprej tri možne naglase (*toni*): akut, gravis in cirkumfleks, nato pa našteje pravila za njihovo rabo. Ta del najbolj splošnih pravil za naglaševanje v latinščini je Bohorič prenesel v slovenščino v treh pravilih: 1. enozložne besede so naglašene (tako v slovenščini kakor v latinščini); 2. dvozložne besede so naglašene na predzadnjem zlogu

5 Prim. Ahačič (2005).

6 Tako se ne moremo strinjati z mnenjem, da sta ti poglavji na tem mestu »pač zaradi dveh praznih strani na koncu knjige« (Toporišič, 1987:322).

(tako je v latinščini), če niso (kar je v slovenščini pogosto), pa to označimo z ostrivcem; 3. trozložne besede so naglašene v slovenščini na predpredzadnjem zlogu (v latinščini je vse odvisno od dolžine predzadnjega zloga), če niso, pa to označimo z ostrivcem. Enaka – verjetno po Melanchthonu posneta – pravila najdemo tudi pri Claju (1578:10–12) za naglaševanje nemškega jezika: dvozložnice so naglašene na prvem, večzložnice pa na predpredzadnjem zlogu. Takšno poenostavljanje je bilo pač evropski trend!

Bohorič je temu dodal še svoji pravili o zaznamovanju polglasnika ter premičnem naglasu.

Ostale snovi, ki jo najdemo pri Melanchthonu, Bohorič ni zajel. Gre za pravila o kvantiteti (dolžini) zlogov na splošno, o določanju kvantitete zadnjega zloga in za dokaj obsežen opis stopic, metrumov ter skandiranja (*scansio*) v samostojnih (pod)poglavjih. Bohorič sicer v uvodu v poglavje (BH 1584:(6)) sam poudari, da celotne prozodije ne more podati. Kar je zapisal, so začasna opozorila.

Nekaj vrst metaplazma⁷ – *De metaplasmi quibusdam speciebus* (BH 1584:(6))

Povsem na koncu poglavja o metriki, ko govori o skandiranju (MGL bb 7a–bb 7b), Melanchthon opiše tudi aferezo, sinkopo in paragogo, ki jih Bohorič navaja v drobnem poglavju o nekaj vrstah metaplazma v kranjskem jeziku (*De metaplasmi quibusdam speciebus in Carniolana lingua usitatis*). Bohorič je tu gotovo imel zgled v kaki tedanji slovnici, četudi iskanje ustreznih primerov ni moglo biti tako zelo enostavno.⁸

Popolnoma identično poglavje najdemo denimo v nemški slovnici Johanna Claja (1578:258–261),⁹ ki govori pod naslovom *De meta-*

7 Najboljši slovenski prevod izraza bi bil »pretvorba«, vendar se nam zdi smiselneje ohraniti grško tujko metaplazem, ker gre za izraz, ki je v domeni antičnega slovničarstva. Pri Kvintilijanu denimo označuje tvorbo (sklonskih in glagolskih) oblik iz kakega drugega debla.

8 To poglavje si tudi zato z vidika nadaljnjih raziskav zasluži poseben poudarek. Dobro izhodišče za stilistične raziskave pa sta s svojimi nasprotujočimi si stališči dala tudi Pogačnik (1971:94) ter Toporišič (1987:322).

9 Drugi dve nemški slovnici (Albertus in Ölinger) takega poglavja nimata.

plasmis seu figuris orthographicis o protezi, aferezi, epentezi, sinkopi, paragogi, apokopi, metatezi in antitezi. Tam najdemo tudi pri Bohoriču manjkajoče teoretične opise posameznih vrst:¹⁰ 1. afereza je izpust prvega zloga besede, 2. sinkopa je zbitje samoglasnika, ki tvori zlog sredi besede, tako da ta zlog izpade, 3. paragoga je dodajanje zloga ali samoglasnika (pri Bohoriču soglasnika) na koncu besede, 4. apokopa je izpust zloga ali samoglasnika na koncu besede, 5. antiteza (pri Bohoriču antistih) je zamenjava črke zavoljo njene podobnosti (*cognatio*) z drugo črko (torej zamenjava podobnih glasov).

LITERATURA IN VIRI

Ahačič, Kozma (2005): Vlaki jesik bode Boga šposnal – vpliv Biblije na Bohoričevo in Dalmatinovo pisanje o jeziku in jezikih leta 1584. V: Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 102–109.

Albertus, Laurentius (1573): Teutfch Grammatick oder Sprachkunft. Certissima ratio discendae, augendae, ornandae, propagandae, conferuandaeque linguae Alemanorum siue Germanorum, grammaticis regulis et exemplis comprehensa et conscripta: per Laurentium Albertum Ostrofrancum. Augustae Vindelicorum: Michael Manger.

BH 1584 = Bohorič, Adam (1584): *Arcticae horulae succisivae* [...]. Wittenberg.

Bohorizh, Adam (1987): *Arcticae horulae succisivae* – Zimske urice proste. Maribor: Založba Obzorja.

Clajus, Johannes (1578): *Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germaniis et aliis eius libris collecta*. Lipsiae.

CR 20 = Bretschneider, Carolus Gottlieb (1990): *Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia. Corpus reformationum*: vol. 20: 1854 (reprint). Bad Feilnbach: Schmidt Periodicals.

Dubois, Jacques (1531): *In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis authoribus*. Parisiis: Ex officina Roberti Stephani.

10 Zaradi lažjega razumevanja jih navajam v deloma parafraziranem prevodu.

- Estienne, Robert (1569): *Traicté de la grammaire françoife*. Paris: Par Rob. Estienne Imprimeur du Roy.
- Garnier, Jean (1591): *Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta*. Genevae: apud haeredes E. Vignon.
- Grdina, Igor (1999): *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- Meigret, Louis (1550) = Foerster, Wendelin (1888): *Le Tretté de la grammere françoee: nach der einzigen pariser Ausgabe 1550*. Heilbronn.
- MGL = Melanchthon, Philippus ([s. a.]): *Grammatica Philippi Melanchthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata*. Norimbergae: apud Ioh. Petreium.
- Ölinger, Albert (1574): *Underricht der Hoch Teutschen Spraach: Grammatica seu Institutio verae Germanicae linguae ... In usum juventutis maxime Gallicae, ante annos aliquot conscripta ... Cum D. Joan. Sturmii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum nostri saeculi*. Argentorati: Nicolaus Vvyriot.
- Padley, G. A. (1988): *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pasius Ferrariensis, Curius Lancilotus (1511): *Non vulgaris literaturae libri VIII*. Argentorati: Schurius.
- Pillot, Jean (1586): *Gallicae linguae institutio*. Lugduni: apud Benedictum Rigaudum.
- Pogačnik, Jože (1971): *Anschaunungen über Sprache und Stil bei Bohorič*. V: Adam Bohorič: *Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*, München: Rudolf Trofenik, 88–97.
- Pohlin, Marko (2003): *Kraynska grammatika / Bibliotheca Carnioliae: znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Ramus, Petrus (1590): *Grammatica latino-francica a Petro Ramo francice scripta, Latina vero facta Annotationibusque illustrata, per Pantaleontem Tevenium Commercienfem Lotharingum: editio secunda*. Francofurti: Apud Joannem Wechelum.
- Rupel, Mirko (1956): *Reformacija. Zgodovina slovenskega slovstva 1: Od začetkov do romantike*, Ljubljana: Slovenska matica, 183–260.
- Toporišič, Jože (1987): *Zimske urice, prva slovenska slovnica. V: Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*, Maribor: Založba Obzorja, 281–328.